

Drugo doba. Potpuno prožimanje rimske i grčke književnosti (od Sule do Augusta)

I. Do konca republike

AKO JE OBILJEŽJE PRETHODNOGA RAZDOBLJA bilo osvajanje većine γένη grčke književnosti, obilježje je ove, uz dodavanje onih malo-brojnih vrsta koje još nisu bilo usvojene, njihova umjetnička obrada. Sada helenizam i ono rimsko iz mješavine postaju organski spoj. Rimljani su na većini književnih područja preuzeli vodstvo (samo u znanosti Grci trajno zadržavaju prvo mjesto), ali duhovni je profil mogao biti samo helenistički; i prije i kasnije to je samorazumljiv aksiom. Rim je vrvio grčkim piscima, a neki od njih uspostavili su najtješnje osobne veze s rimsim uglednicima. Studijska putovanja u središta grčke civilizacije, na Rod, u Malu Aziju i Atenu, bila su dio kulture; Ciceron mlađi, koji je u Ateni studirao kad i Horacije, u poznatom pismu Tironu (*Cic. ep. XVI 2f*) vrlo živo prikazuje kako se ondje živi. Obrazovani su ljudi virtuozno govorili i pisali grčki; Ciceron nam je ostavio nekoliko povezanih grčkih rečenica u pismima Atiku (*Att. VI 4 i 5, graece ἐν αἰνιγμοῖς*, kako sam kaže 7, 1), te zanimljive političke θέσεις (*Att. IX 4*), o kojima je, vježbe radi, *dissertuit in utramque partem tum graece tum latine*. Poznavanje grčkoga prodrlo je i u šire krugove, kao što svjedoči — doduše, tek u Cezarovo doba potvrđeno — javno izvođenje grčkih drama u izvorniku (*Cic. ad Att. XVI 5,1, CLE 55*).

Poezija

KREATIVNOSTI JE GOTOVO POTPUNO NESTALO u drami, tom najvećem ponosu starorepublikanske poezije. Stare se tragedije izvode i dalje, ali raskošnije i s boljim glumcima. Tko je još sastavljao nove, činio je to bilo radi retoričke vježbe, kao Ciceronov brat Kvint, ili je bio barbarin u dovoljnoj mjeri da dramatizira neku nebitnu epizodu iz suvremene povijesti, kao što je učinio Gaditanac Balbo, nećak onoga koga je branio Ciceron (*Asin. Pollio in Cic. ep. X 32, 3, 5*). A opet, koncem ovoga razdoblja književnu je vrijednost dobilo novo i posljednje εἶδος drame, *mim* (*mimus*). Vrsta se svakako u Rimu pojavila već za hanibalskoga rata, stigavši sa Sicilije; ali tek pošto je atelana, oskička sestra grčkoga μῖμος, izgubila kreativne snage, zajedno sa slabljenjem seljačkoga pokreta, stupio je i *mim* u sferu književnosti, nadovezujući se na starije scenske vrste; sada je umjesto atelana (usp. gore) *mim* davan kao dodatak tragedijama (*Cic. ep. IX 16, 7*). Pa ipak, i u Rimu je značenje *mim* veće za život — to i treba biti realistična μίμησις života — nego za književnost, za koju je *mimu* nedostajala dovoljno dosljedna stilizacija (usp. *Cic. pr. cael. 65*). Drastični se realizam radnje povezivao u *mimu*, kao što je često kod popularnog stvaralaštva, s moraliziranjem. Kod oba je autora *mima* u Cezarovo doba, i kod Decima Laberija (*D. Laberius eq. Rom.*)

i kod Publilija (*Publilius*), bivšega roba iz Antiohije, moraliziranje toliko snažno istaknuto da je kasnije sastavljena zbirka njihovih čudorednih izreka (slično zbirci Filistija, klasika grčkoga mima). Budući da je ta zbirka postala školski udžbenik, sačuvala nam se, mada ne u izvornom obliku, kao što nije slučaj ni s *μονόστιξα Μενάνδρου*. O pjesničkim sposobnostima Laberija svjedoči slavni 27 stihova prologa (*FCR s. 359f*); vrijedi ih pročitati, samo ne treba u njih unositi sentimentalnost. Inače, ni o jednom mimu, osobito iz ovoga doba, ne možemo stvoriti nikakvu predodžbu.

JOŠ NEKOLIKO DESETLJEĆA PRIJE nego što je rimski mim doživio kratkotrajan književni procvat pisao je Varon iz Reate (*Varro Reatinus*) svoje *saturae Menippeae*, čija je glavnina — bilo ih je ukupno 150 — nastala, kako smijemo zamišljati, nešto prije i nešto nakon 60. p. n. e. U to je vrijeme *γένος* koje je utemeljio Menip iz Gadare (oko 280. p. n. e) dalje razvijao njegov zemljak Meleagar (*A. P. VII 417, 4*): zatječemo, dakle, Varona, kao i inače, u neposrednom nadovezivanju na grčke suvremenike. Već je Akcije prije njega u svojim *didascalica* nekako miješao prozu i stih; Varon svojeg pret hodnika, čijim je stopama išao od mladosti, nije ni ovdje zaboravio, kako pokazuje naslov jedne *satura*: *κυνοδιδασκαλικά*. Tu je i Varon, poput Akcija, razmatrao i metričke probleme. No u *εἶδος* je tek Varon uveo *κυνική ἰδέα*, po uzoru na spomenute grčke predložke. O njima, nažalost, ne možemo stvoriti nimalo autentičnu predodžbu — Lukanove su imitacije vrlo slobodne — te nam nije moguće uspostaviti vezu vrlo brojnih Varonovih ulomaka (gotovo 600, prvenstveno kod Nonija) s grčkim uzorima. Posebno je žalosno što nismo u mogućnosti reći je li šarolika mješavina proze i stiha kakvu nalazimo kod Varona tako neskladno postojala već kod Menipa. Općenite procjene i Lukijanova praksa daju naslutiti da je Rimljaninova verzija znatno grublja no što su *ζάριτες Μενίππειοι* o kojima govori gorenavedeni epigram. Okosnica stihova mora da je bilo *παρωδέειν*, čime se kinička škola od starine odlikovala; tako je valjda bilo kod Varona kao i kod svih kasnijih autora ovoga *γένος*. Dramski živa radnja (*modus scaenatilis fr. 304*), s dijelom lakrdijaški realističnim, dijelom bizarno fantastičnim, k tome i moralizatorskim elementima, sve što nalazimo kod Varona i Lukijana, ističu bliskost ovakvih *saturae* — Varon ih je tako zvao zbog šarenila sadržaja i oblika, slijedeći, dakle, Enija — s mimom; barem u grčkome mimu postojalo je miješanje proze i stihova. Okolnost da više u cijelosti nemamo nijednog od ovih Varonovih “sinova Menipove *ἀῤεσις*”, kako je sam nazivao svoju djecu (*fr. 542*), već su nam od 89 njih očuvani samo naslovi i nekoliko više ili manje okrnjenih djelića svakako nije estetski gubitak, ali je vrlo tužno s aspekta našega poznavanja književnih trendova, te religijskoga i moralnog života svih slojeva stanovništva u doba rimskih revolucija. Upravo te je, naime, štete pokušavao prikazati i *σπουδαιογελόως* popraviti sin sabinskoga kraja, koji se divio dobrim starim vremenima, ali su mu stavovi bili posve moderni; nosio je kinički *τρίβων* (usp. *fr. 469*), ali — ka-

ko mu u usta stavlja Ciceron (*Cic. ac. post. I 8*) — *multis admixtis ex intima philosophia*; i πολιτικά su mu povremeno bila tema (*fr. 556*). Pokušaji rekonstrukcije satira zbog nekoherentne, za γένος karakteristične kompozicije i nepredvidivih fantastičnih detalja jednako su uzbudljivi koliko i problematični. Metrika predstavlja mješavinu arhajske jednostavnosti (heksametri na način Enija i Lucilija, senari, septenari, oktonari u stilu Plauta i Akcija) i neoteričke πολυμετρία (hendekasilabi, čiju je prirodu točno prepoznao: *fr. 230*; jonici, glikoneji, holijambi, anapestički dimetar), proza u kojoj se susreću kiklopske periode i azijanistička rafiniranost (*usp. fr. 375, 432*; sve to odražava dvostruku prirodu samoga autora).

MIM JE BIO KNJIŽEVNOST SAMO u vrlo ograničenom smislu; Varonove su satire ostale, iako je obliku predstojala sjajna budućnost, kurioziteti. Suvremenici i potomci zanimali su se za druga književna kretanja; njih valja upoznati da bismo razumjeli svu kasniju pjesničku književnost.

Mogu se razlučiti dvije skupine; jedna je od njih kao program odabrala suvremeno nasljedovanje arhajskog stila, kako ga je odredio prvenstveno Enije; druga, neoterička skupina (*poetae novi: Cic. or. 161. οἱ νεώτεροι ad Att. VII 2, 1*) probijala je nove putove. Ova je podjela analogna aleksandrijskoj; kao što su za Aristarha u opreci bili Ὀμηρερός i νεώτεροι, tako je, slijedeći Aristarhov primjer, Apolodor (*cf. Strabon VIII 339*) razlikovao one koji su ὀμηρικώτεροι i one koji su νεώτεροι. Po sebi je razumljivo da su postojale dodirne točke dviju skupina, a još i mi to možemo zapaziti. Pristaša i, kako se čini, glasnogovornik prve skupine bio je Ciceron, koji je još kao *adolescentulus* prevodeći Arata, a kasnije i na drugim područjima, pokazao da se odabir moderne građe može vrlo dobro objediniti s poštovanjem za veličanstveno umijeće stare poezije. Od neoterika, koji su Ciceronu, uostalom, bili antipatični, nečime je, čini se, zadužio Katula (*Cat. 49*), a s drugim glasovitim pripadnikom ove pjesničke škole, Kvintom Kornificijem (*Q. Cornificius*), razmjenjivao je ljubazna pisma. Ciceron je svakako i u poeziji posjedovao mnogo τέχνη i pažnje vrijednu sposobnost za κρίσις drugih autora, ali mu je nedostajala φύσις; nije se odmakao dalje od retorike u stihovima ili naprosto prijevoda.

T. *Lucretius Carus* ŠTO JE CICERONU NEDOSTAJALO, U OBILJU je imao glavni zastupnik ovoga pravca, Tit Lukrecije Kar. Podaci o njegovu životu koji su do nas dospjeli žalosno su oskudni. Ton kojim se obraća adresatu svojeg djela, Gaju Memiju (*C. Memmius*), Sulinu zetu, pokazuje, čini se, da je Lukrecije bio nižega statusa. Ne znamo odakle je rodom, ali sigurno je da nije bio rođeni Rimljanin ni Latin. Za nas on živi samo u svome djelu, iz kojega mašta čitalaca može stvoriti sliku punu razorenih nada, mučeništvo tjeskobne duše; nedavno je s pravom ukazano na veliku vrijednost Lukrecijeve pjesme za povijest duše. Postumni opus nesretnika koji si je 55, kad je bio

u najboljim godinama, u nastupu melankolije oduzeo život, Ciceron je, kao što je bilo uobičajeno u slučaju književnih zaostavština, dao objaviti u nepotpunom stanju u kojem ga je zatekao. Nastojanje da se grčka filozofija, pa čak i Ciceronu antipatični Epikur, uz *ars* prenese u latinski jezik, mora da je imponiralo, a Lukrecijevo arhaiziranje odgovaralo je sklonostima samog Cicerona; uočavamo tragove koji daju naslutiti da je Lukrecije poznavao Ciceronov prijevod Arata i koristio se njime.

FILOZOFSKO-TEOLOŠKA POEZIJA UDOMAĆILA SE u Rimu već zahvaljujući Eniju, ne samo u "Epiharmu" nego i u prologu Anala, koji Lukrecije citira (*I 117 ff.*); toj je vrsti pripadala i pjesma stoika Arata, a da je u 1. st. p. n. e. bilo svakojake spiritističke poezije, na grčkom i na latinskom, svjedoče nam poluizbrisani tragovi; usprkos Aristotelovoj osudi, ponovo je tematiziran i Empedoklo, stari φυσολόγος, o čijim stihovima oduševljeno govori i Lukrecije (*I 731 ff.*). No stoičkim otkrivenjima i neopitagorejsko-orfičkoj mistici racionalist i materijalist suprotstavio je vlastiti sustav, ali i on potpuno vjeruje vlastitoj religiji, i on je θεολόγος i svjestan svoje propagandne misije u službi Epikurova izlječiteljskog nauka; kako kaže Ciceron (*Tusc. IV 7*), Epikurovi sljedbenici *Italiam totam occupaverunt*. U revolucionarnim burama koje su razbile državnu lađu mnogi su svoje čunove pokušali skloniti u mirnu luku epikurovske filozofije. Lukrecije taj sistem poznaje dijelom iz školskih spisa, dijelom valjda i iz žive predaje.

NJEGOV EP GOVORI U BITI samo *de rerum natura*, tek dotičući znanost o spoznaji i etiku; potonja, kao praktična posljedica teorije, obrađena je uglavnom u ekskursima. Latinska stilizacija, još k tome u poeziji, bila je iznimno težak zadatak; čak i kod epikurovac-prozaika Ciceron i njegov korespondent Gaj Kasije kritiziraju *malam verborum interpretationem* (*ep. XV 16 i 19*, a Lukrecije, koji je bio svjestan problema (*I 136 ff. III 258 ff.*), daleko zaostaje za Ciceronovim tehničkim sposobnostima. I periodiziranje mu je često vrlo nevješto, čitavi pasusi zvuče kao suha proza čija metrička organizacija zna upravo štetiti jasnoći misli.

UPRAVO U ODSJEČCIMA KOJI NISU čisto filozofski Enija je Lukrecije, birajući riječi i izričaje (do polustihova i cijelih stihova), koristio intenzivnije no što si možemo i predočiti. Poznavatelju Enijeva stila uzbudljivo je pratiti barem naznake (npr. veličanstvenome mjesto *III 1024ff.*). No i moderna strujanja donekle su utjecala na Lukrecija, kao što pokazuju mjesta poput *II 600 ff.* (Kibela; usp. *Catull. 35, 63; Varro sat. 131 ff.*). Pjesnik povremeno poseže i za stilom dijatribe (osobito *III 894–977*), u čemu je prethodnik Horacijev, a vjerojatno, kao i potonji, izravno imitira hedonista Biona.

ZAGOVORI PROROČKI NADAHNUTOG PJESNIKA, duboko prožetoga istinom nauka, privlače pažnju i onih čitalaca koji su suprotnoga

mišljenja. Uzbudljivost je Lukrecijeve pjesme dobrim dijelom u antitezi: svijet bez boga, bez fantastične aureole, biva iznova ispunjen sjajem i ljepotom, zahvaljujući pjesniku obdarenome snagom uživljanja i predočavanja — jer i kao pjesnik Lukrecije je bio, aristotelovski govoreći, *μανικὸς καὶ εὐπλαστός* — a jezik kojim se taj svijet oživljava čudesno je čulno realističan. Kako zna Lukrecije prikazivati šum potoka i šarenilo proljeća, oluju koja bijesni u šumi i zastrašujuću ljepotu nevremena, ali i živost velegrada; kako zna također, svakako iz vlastitih unutarnjih iskustava, ljudsko srce, njegove zle misli i porive, njegova nestrpljenja i zablude, do opojnoga ludila povišen užitak čulne ljubavi, ali i mirne slatke radosti obiteljske sreće (*III 894 ff.*). Takvi se pasaži puni etosa smjenjuju s uzvišeno patetičnima (*sublimis Lucretius: Ovid. a. I 15, 23*), kad prikazuje trijumfe ljudskoga duha, dosegnute snagom razuma i neumornim istraživanjem. U toj trijumfalnoj povorci duhova Epikur je blistavi vođa, bog i iscjelitelj svijeta.

DODAJMO JOŠ UZNEMIRUJUĆU DISHARMONIJU koja se kroz cjelinu provlači zato što navjestitelja ovog oslobađajućeg i ponosnoga nauka ipak često obuzimaju sumorna raspoloženja, te se rado zadržava na noćnim stranama života, kao nesretnik kome je bilo suđeno da se dobrovoljno odijeli od života — tada ćemo, uzmemo li sve to zajedno, i gorku ljepotu cjeline, i dopadljivost pojedinosti, životnu radost i svjetski bol, sućut prema ljudima i ravnodušnost koja ih prezire, smjeti reći: ova pjesma, kojoj u greškama i prednostima među grčkima nema ravne, nikad neće izgubiti počasno mjesto u svjestskoj književnosti, mjesto koje je, usprkos svome filozofskom sadržaju, znala sačuvati čak i u tamnim stoljećima redovničke netolerancije i općenite indolencije. Razumjeti ju je teško, ali se vrijedi uvijek iznova oko toga truditi; već i zbog samoga na samotnost osuđenog čovjeka.

Neoterici LUKRECIJE JE BIO ZAKAŠNJELI IZDANAK uzvišenog stila, a autentičan su biljeg poeziji ovog razdoblja dali modernisti; oni su se osjećali nadmoćnima Eniju, kog su štovali Ciceron i Lukrecije (*Cic. Tusc. III 45*). Već koncem prethodnoga razdoblja, otprilike od 100, počela su *poematia* kao što su prijevodi epigrama i mimijamba konkurirati *annales* stare škole; i posve razumljivo. Jer, značajni predstavnici helenističke poezije, čiji je procvat već bio oko stoljeće i pol u prošlosti, sad su sa svoje strane dosegli rang klasika, koji su nekoć, u počecima rimske poezije, imali atički velikani. S rimskim su književnicima u izravnu vezu stupili i neki epigoni velikih helenističkih pjesnika, npr. Arhija iz Antiohije, Filodem iz Gadare, a posebno Partenije iz Nikeje; iz obitelji Helvija (*Helvii*), s kojima se povezo Partenije, došavši 73. u Rim, potječe jedan od najuglednijih pjesnika nove škole, Helvije Cina (*Helvius Cinna*).

OVA POEZIJA OTKRIVA, baš kao i kod grčkih izvornika, dvostruko

lice: pored zahtjevnih, učenih pjesama nalazimo lirske prigodne sastavke. Potonje zovu *nugae*, *ineptiae*, kao što je Filita pisao *παίγνια* (*ludicra* su postojala još kod Ovidija), te *catalepta* (kao kod mladog Vergilija, prema Aratovima τὰ κατὰ λεπτόν). Stvaranje u ovom stilu nazivalo se, logično, *ludere*. Često su to bile improvizacije, te je za cijelu vrstu tipična *Catull. c. 50*. Beznačajni svakodnevni doživljaji pokazali su se dovoljno važnima da ih se ovjekovječi, ali pjesnici su ovim pjesmicama tematizirali i brige svoga srca. Važnu su ulogu igrala ἐρωτικά; autori su se nazivali *poetae teneri*, *tenelli*, a tako su ih zvali i drugi; krilatice su bile *carmen elegans*, *venustum*, *delicatum* kao i *lepor*, *facetiae*. Protumonarhijsko raspoloženje ovoga društva davalo si je pak oduška u zajedljivim, povremeno čak i Cezaru neugodnim stihovima u stilu onih koje je nekoć (oko 200) stvarao Alkej iz Mese-ne. Osim toga, ovdje po prvi puta susrećemo pjesme za svečanosti, motivirane radosnim ili tužnim događajima u pjesnicima bliskim obiteljima; mora da je za prijenos ovog helenističkog običaja u Rim bio zaslužan Partenije (kao i, nešto kasnije, Krinagora). Katulov sva-tovac (*Catull. 61* za Manlija i Viniju) bio je, kao što se daje dokazati, u to doba samo jedan primjerak žanra, a i Propercijevo ἐπικήδειον Korneliji bilo je jedno od mnogih. Pojava ove poetske vrste otvorila je put kojemu se pojedine etape daju prepoznati još u doba Vandala iz 6. st.

TAKVA SU *poematia* (*idyllia*, *eclogae*) bila dijelom u formi epigrama, dijelom u obliku pjesme za recitaciju, kako su je helenistički pjesnici razvili iz stare lirike. Budući da su helenistička μέλη za nas praktički izgubljena, uz izuzetak imena pojedinih pjesnika koji su "izumili" određene metre, samo nam epigrami, povezani s tim μέλη međusobnim utjecajima, a valjda i po motivima ne baš različiti, omogućuju usporedbu. Njezin ishod ne ide latinskim tekstovima u prilog; čak su i Katulovi, ukoliko ne modificiraju stil epigrama pretvarajući ga u kratku elegiju, uz malobrojne iznimke kruti i tvrdi. No važno je što ovakva *poematia* uvode βεβιωμένον — jednako ono najdublje, što se jedva usudimo izreći, kao i ono najsvakodnevnije — u rimsku književnost. Za to je dosad bilo sasvim malo prilike, najviše u Lucilijevim satirama. Stoga vjerojatno neće biti slučajno što je prvak neoterika, Publije Valerije Katon (*P. Valerius Cato*), poput mnogih helenističkih kolega ujedno i gramatičar, priredio izdanje Lucilija.

MEĐUTIM, *poematia*, u kojima uživamo zbog prirodnosti, sami su autori cijenili manje negoli *docta carmina*, koja su bila γυμνάσιον εἰς ἐξήγησιν γραμματικῆν (*Clem. Al. Strom. V 676 P*), kao kod Kalimaha, Likofrona i Euforiona. Zato je *Zmyrna* Helvija Cine, koju hvali *Catull. 95*, bila interpretirana još za života autorova. Brižljivo tražena elegancija oblika odgovarala je učenom sadržaju, dugogodišnje je dotjerivanje teksta bilo neizostavno, Aratova ἀγρυπνίη, koju je hvalio Kalimah, postala je uzor (*Cinna FPR. fr. 11*). Kako se u velikom epu ovi zahtjevi ne mogu ispuniti, tu su vrstu odbacivali kao μέγα

κακόν. Zato su *annales* nekog Voluzija u *Catull.* 36, 1 *cacata charta*, a drugome Katul zamjera (*Catull.* 22) što *longe plurimos facit versus*.

DOTJERIVANJE SADRŽAJA I FORME proteglo se i na tehniku građenja heksametra. Arhajske slobode, poput završnoga -s koje ne čini poziciju, odsada se više ne koriste (posljednji primjer *Catull.* 116, 8. Traži se melodioznost kako u ritmu (*gracilem molli pede claudere versus, Ciris* 20), tako i u riječima (deminutivi poput *mollicellus, tenellula*; usp. o tim piscima *Cic. or.* 68: *vocibus magis quam rebus inserviunt*). Katul je hvalio *dulci voce cantare* (mada se radilo tek o poeziji za recitiranje): *schol. Veron. ad Verg. b.* 7, 22. Otud i sklonost refrenima i mekim *σπονδειαζοντες* heksametrima; stihovi u *Catull.* c. 62 najmelodiozniji su heksametri rimske književnosti, dok mu pentametri još pokazuju tvrdoću koje će se riješiti tek sljedeća generacija (npr. *Catull.* 91, 2 *in misero hoc nostro hoc perdito amore fore*). Položaj riječi u stihu pažljivo je promišljen, akrobatska opkoravanje prije se traže no izbjegavaju, nesofisticirani periodi starijih pjesnika podvrgnuti su reformi koja ide za dekorativnošću.

OVI PJESNICI ŽELE BITI MODERNI i izborom riječi. *Levijs* (*Laevius*), autor *Erotopaegnia*, zanimljiv prethodnik neoterika (još iz ranog Sullina doba), koji se spominje kao vremenski prvi među njima (*Gell.* XIX 9, 7), upravo kao utemeljitelj latinske lirike (*Porphy.* *ad Hor. c.* III 1, 2), eksperimentirao je s metrikom, uvodeći npr. anakreontski stih i mnoge druge kraće metre *κατὰ στίχον*, ali i jonske sisteme, kao i s jezikom, koristeći ga za *παίγνιον* (npr. u *Gell.* XVII 7, 14 *Nestor tri-saeclisenex et dulciorelocus*). Zato je u svoje *Polymetra* prenosio igrarije kakve imamo iz mlađe grčke lirike (ditiramba) i epigrama Leonide iz Tarenta i drugih (Hegesandar u *Athen.* IV 162 A *ὄφρουνασπασίδα* ~ *Levijs* u *Gell.* I. c. 16 *subductisupercilicarptores*, iz rimske poezije već od Pakuvija, a potom Laberija. Takve su metričke i jezične eksperimente, koje jednako tako nalazimo i kod Varona, kako ga citira *Levijs* (*fr.* 3), mlađa je generacija pjesnika ograničila. Pa ipak, Katul ima neobično mnogo *ἄπαξ λεγόμενα*, više od ijednog rimskog pjesnika koje imamo, i to ne samo u hiperrafiniranoj pjesmi o Atisu (tamo su *nemorivagus, silvicultrix*); on voli i zakučaste metafore po grčkom uzoru (tako *nutrices τίτθαι* "dojke", *cachinni* prema *χυμάτων γέλασμα*). Jezik je posvuda snažno heleniziran: uvode se *Graecae litterae* z i y, grčka sklanjanja (tako *Arsinoes, Cypridos, Minoidi, Nereidēs*), latinske se riječi nadomještaju grčkima (*leaena*), konstrukcije su grčke (*phaselus ait fuisse navium celerrimus, neque — nequisse, negat — negare, iste post phaselus ὁ ἔπειτα φάσηλος*: sve to samo u *Catull.* 4; usp. još grozd grecizama svih vrsta *Catull.* 68, 103–112).

RAZLOG OVAKVIM SKLONOSTIMA znamo iz Kvintilijana (*Quint.* XII 10, 33): *tanto est sermo Graecus Latino iucundior ut nostri poetae, quotiens dulce carmen esse voluerunt, illorum id nominibus exornent, što se može dobro uočiti iz kontrasta Verg. b.* 7, 37f. ~ 41f. Jezik latinske književnosti ni u kojem razdoblju nije bio u većoj opasnosti da izgu-

bi vlastitu *potentia* nauštrb grčke *gratia* — tako ovaj sukob prikladno formulira Seneka (*Sen. dial. XI 2, 16*) — i izjednačiti se s grčkim i po *licentia* (usp. *Sen. contr. IX 4, 23*): tek su autori Augustova doba ponovo osvojili karakterističnu snagu i učinkovitost vlastitog jezika.

PEDANTNA ČISTOĆA KOMPOZICIJE i otklon od grandioznosti čini ove pjesnike srođnicima “aticističkih” govornika toga doba. I zaista, dva su glasovita člana pjesničke škole, Licinije Kalvo (*Licinius Calvus*) i Kornificije (*Cornificius*), deklarirani pristaše te Ciceronu antipatične govorničke struje.

VEĆINA PRIPADNIKA NEOTERIČKE ŠKOLE, pa i njezin utemeljitelj Valerije Katon, potjecali su iz transpadanske Galije (*Gallia transpadana*), koja je od pripajanja Italiji zadugo ostala književno najplodnija provincija; miješanje krvi pogodovalo je ovdje, kao i obično, stvaranju talenata. Gracilni *esprit* ovih pjesnika daje nam da naslutimo nešto onoga *argute loqui* koje je kod Kelta zapazio već Katon Stariji. Svakako nije slučajnost da od svih kasnijih pjesnika čija su djela došla do nas nijedan ne podsjeća na Katula toliko kao Auzonije. Prodiru i keltske riječi: *basium* (*basiare*), zahvaljujući Katulu, smije se koristiti i u lijepoj književnosti (usp. *Quint. I 5, 8*).

C. *Valerius Catullus* MALO JE NEDOSTAJALO da nam Gaj Valerije Katul ostane tek ime, poput Kalva, Cine i ostalih neoterika, poznat samo iz citata od Varona do Sidonija i Izidora. Ali Verona mu je ostala vjerna, smatrajući ga prvakom u *flos Veronensum iuvenum*; tamo ga je, već kao raritet, ako ne i unikat, u 10. st. našao i čitao biskup Raterij (*Ratherius*). Ono što nam je očuvano nije sve što je antika od Katula imala; riječ je o izboru iz više zbirki, organiziranom po metričkom načelu. Prvu od tih zbirki, *libellus* koji donosi *nugae*, Katul je posvetio Korneliju Nepotu (posvetna pjesma povezuje konvencionalno — usp. *Meleagros A. P. IV 1, 1ff.* — s osobnime). Od drugih nam je neoterika sačuvano još taman toliko da možemo reći kako je pojedinih vrsta Katulove poezije bilo i kod njih; očito su razmjenjivali misli, metričke forme, pa i riječi, i to dijelom nesvjesno, dijelom u vidu komplimenata (usp. npr. *Laevius fr. 28* i *Catull. 32, 1*). Ali ideja da je Katul bio genij među talentima zasigurno je prevladala ubrzo nakon njegove smrti. Stoga vrijedi imati na umu dvoje. Prvo, da je Katul, doduše, bio velikan, ali unutar određenog kruga u koji je stupio kao mlađi, a ne samo kao autoritet. Drugo, ne treba zazirati od uključivanja osobnih i punih akorda ovoga rođenog pjesnika u veliku simfoniju grčke poezije [...] Cijenit ćemo ga tim više što jasnije uvidimo da Katul okove pedantnoga školništva često obražava u cvjetne vijence; često, ali ne i uvijek. I njegov je počasni pridjev *doctus* (a ne samo *lascivus*). “Poljubaca koliko pijeska u pustinji i zvijezda na nebu”, želi on reći (*Catull. 7*), a za potonje nalazi εὐχαιρος περίφρασις “koliko zvijezda u noćnoj šutnji vide skrivene ljubavi ljudi”, ali za prvo (ψαμμάχουσα): “koliko libijskog pijeska

leži u Cirenaici što rađa silfij, između proročkoga svetišta užarenog Jupitera i svetoga mauzoleja staroga Bata“; time odaje počast *Calimachi manes*, a takvi se izrazi javljaju nerijetko, čak i među *nugae*. “Ljubav i mržnja. Pitaš, je li, zašto tako činim. Nemam pojma. Da se događa, to osjećam, od tog umirem.” (*Catull. 85*): “Neusporediva ljepota, jedinstvena u rimskoj književnosti; čitav život u jednom distihu”, napisao je Moritz Haupt (*Chr. Belger, M. Haupt als akad. Lehrer, Berl. 1879, 246, 1*); svakako, ali misao potječe iz inventara erotskih *τόποι* (npr. *Ter. eun. 70 ff.*), i samo je oblik epigrama — značajnu antitezu *faciam — fieri* ne možemo uopće prevesti — njegov vlastiti; nimalo beznačajno, kad se sjetimo što s tom mišlju izvodi Ovidije. Pjesmu o *passer* (*Catull. 3*) treba usporediti sa Simijinim epigramom (*A. P. VII 203*), s kojim se u jednom stihu podudara gotovo doslovno; to što ne posjedujemo nijednu grčku lirsku verziju tog i inače omiljenog motiva može biti puki slučaj; u suprotnom, Katul je neki takav epigram preoblikovao u lirsku pjesmu, što se može dokazati i za njegov *phaselus* (*Catull. 4*) i mnoge druge *nugae* [...]

NAPROTIV, U VELIKIM STUDIJSKIM PJESMAMA srednje skupine svi ističu grčki utjecaj, prijepon postoji samo o njegovu stupnju, osim kod *Catull. 66* (Berenikin uvojak), pjesme koju sam Katul (*65, 16*) opisuje kao prijevod Kalimaha. “Atis” (*Catull. 63*), Katulova tehnička bravura, vjerojatno se također ugleda na Kalimaha, barem stilski. “Pelej i Tetida” (*Catull. 64*) s umetkom o Arijadni za nas je, uz “Cirris”, najjasniji primjer aleksandrijskog epilija; jedan stih odande (*64, 111*) točan je prijevod anonimnog grčkoga stiha koji citira *Cic. ad Att. VIII 5, 1*, vjerojatno upravo iz izvornika koji je obradio Katul; ne može se odrediti je li i umjetničko povezivanje dva mita Katulova inovacija. Epitalamij *Catull. 62*, nasuprot onom drugome (*Catull. 61*), puka je studija: modernizirana Sapfo, vjerojatno po uzoru na nekog helenističkog pjesnika, no ni ovdje granicu između *interpretatio* i *imitatio* više ne možemo jasno odrediti. Među najprijepornijim pjesmama na latinskom jest *Catull. 68*, elegija upućena konkretnoj osobi, poslanica kakve poznajemo iz starine (Solon Mimmermu), a možemo sa sigurnošću pretpostaviti njihovo postojanje i u helenizmu, barem u obliku epigrama; u svakom je slučaju kod Katula izvedba pojedinosti, rafiniranost kompozicije romanse o Laodamiji, posve helenistička. Povremeno, međutim, valja računati da Katul piše i sirovije od izvornika, kao što se vidi, osim po bijednom izobličenju jednoga Sapfina stiha (*Catull. 51, 2*), i po rezerviranosti kojom Gelije (*Gell. XIX 9, 7*) ocjenjuje njegovu liriku: Katulu (i Kalvu) u lirici je uspjelo *forte pauca* što bi se pjesnički dalo usporediti s Grcima.

S GRČKIM SE UMIJEĆEM KOD KATULA POVEZUJE zavičajno ital-sko. Epitalamij *Catull. 61* zanimljiv je pokušaj povezivanja fescenina i himeneja. No, usprkos čudesnih pojedinosti kojima obiluje baš ova pjesma, Katulu nije uspjelo da potpuno uravnoteži heterogene elemente. Nasuprot tome, majstorsko je djelo mala pjesma *Catull.*

42, autentično italsko *malum carmen* u gore objašnjenom smislu, ali oblikovana kao grčki ἄμβρος. Petostišje *Catull. 59 (Bononiensis Rufa Rufulum fellat)* također je *malum carmen*, paskvil, tako rekuć literarna stilizacija onoga prečestog pompejanskog grafita “tu je taj i taj — tu i tu”. *Iambi* na račun Pompeja, Cezara i *perdita iuventus* oko njih u novim grčkim mjerama stiliziraju u narodu odavno prihvaćene, stoga i neoteričkim pjesnicima tako uobičajene trohejske septenare; sačuvani su nam neki iz *carmina triumphalia* upućena onome *imperator unicus* (FPR. p. 330 f.). Za razumijevanje tih *iambi* treba u obzir uzeti i “*Archilochia*” *edicta* Bibula protiv Cezara i Pompeja iz 59, kao i ostatak pamfleta toga doba (*Cic. ad Att. II 19, 5. 20, 4. 21, 4. Suet. Caes. 10*; tako je postupio Svetonije (*Suet. Caes. 49*)).

SVATKO TKO BEZ PREDRASUDA ČITA Katula mora priznati da ni u jednoj od očuvanih zbirki pjesama iz boljih vremena antike nema toliko apsolutno manje vrijednog, čak dječaćki nezrelog, kao u njegovoj. Ali kad bismo imali i samo pjesme poput ἔρωτοπαίγνιον *Acmen Septimius suos amores (Catull. 45)*, uspomene s puta (εἶδος je zastupljeno u helenističkim epigramima!) kao što je oproštajna *iam ver egelidos refert tepores (Catull. 46)* ili *paene insularum Sirmio (Catull. 31)*, pojedina polimetra i epigrame upućene istinskim ili lažnim prijateljima (npr. *Catull. 9, 30, 73, 77, 91*), pa i epigram mrtvome bratu (*Catull. 101*) koji možemo usporediti s Meleagrovim za mrtvu suprugu (*A. P. VII 476*), a koji su antički čitatelji mogli još neposrednije mjeriti o Aratov ἐπικήδειον εἰς Μύριν τὸν ἀδελφόν — Katula bismo ipak, zbog nježnosti doživljaja, dubine osjećaja i umilnovjerne prirodnosti, ali i zbog u svemu tome sadržana požara srca, snage gnjeva i čistoće u biti neiskvarenog karaktera, proglasili jedinim rimskim liričarem. No: *Lesbia dictavit, docte Catulle, tibi (Mart. VIII 73, 8)*.

PJESME LEZBIJI, u kojima odzvanja čitav dijapazon tonova, od dječje nježnih do demonski strastvenih, u kojima je izložio sva raspoloženja svoga pokretljivog srca, nadu, vjeru, dvojbu, mržnju, resignaciju, morale bi — kao što je s pravom bilo rečeno — pred grčkom lirikom uzmaknuti vjerojatno tek onda kad bismo od nje posjedovali više od krpica. *Si qua recordanti benefacta priora voluptas est homini*, ovaj epigram produžen u lirsku kratku elegiju, u formi molitve (*Catull. 76*), taj solilokvij sa stihom koji je i ritmička borba *una salus haec est, hoc est tibi pervincendum* — čovjek ga treba potpuno usvojiti, naučiti napamet, pokušati prevesti u njemačke stihove da bi osjetio kako je ovdje dosegnut vrhunac — možda ne umjetnosti, ali dojmljivo sažetog, pobožnog izraza vječnih osjećaja.

ZA KNJIŽEVNU POVIJEST koja prati razvoj književnih vrsta najvažnije je ono što upućuje van kruga u kojem Katul stoji. Arhiloha i Sapfu zatekao je u pohvalama, oponašanjima, čak i citatima helenističkih pjesnika; otud su došli tonovi koji su u Katulu odjeknuli, i prvi se usudio, naslijepo, krenuti ka samim originalima, na put

gotovo beznadno teške μίμησις. Horacije je Katula kao prethodnika ignorirao; smio je tako postupiti, budući da je sam bio pravi osvajač lirskih područja, ali *Hor. ep. I 19, 32 f.* kao predstavnika eolske pjesme, koju je Horacije prvi udomaćio u Rimu, navodi oprezno ipak samo Alkeja. Sapfo u rimskoj poeziji živi samo u imenu žene koja je Katula fizički uništila i slomila mu srce, tako da je preminuo, *hedera iuvenalia tempora cinctus (Ov. am. III 9, 61)*.